

**Josef Kandert: Každodenní život
vesničanů středního Slovenska
v šedesátých až osmdesátých letech
20. století**

Praha, Karolinum 2004, 258 s.

Josef Kandert bol v kontexte československého národopisu (etnografie) normalizačného obdobia zvláštnou výnimkou. Aj keď na toto jeho výnimočné postavenie zrejme boli a možno aj dodnes sú rôzne názory, medzi mladšou generáciou bratislavských etnografov 80. rokov 20. storočia, do ktorej som v tomto období patrila, bol podľa mojich spomienok prevažne vnímaný ako výnimka svetlá. Presnejšie povedané, ako určitá alternatíva počas nepochybne stagnačnej etapy odboru, kedy vrcholili finálne alebo prípravné fázy práce na veľkých kolektívnych dielach a zároveň za alfu a omegu národopisnej produkcie sa stále považovali lokálne a regionálne monografie a popularizačné publikácie orientované na ľudové výtvarné a slovesné umenie; ale kedy už bolo viac ako zrejmé, že klasický chotkovsko-mjartanovský model československého národopisu je intelektuálne vyprázdnený a problémovo opotrebovaný. Jeho štúdie, sporadicky publikované na stránkach *Slovenského národopisu*, alebo jeho vystúpenia na pôde Subkomisie pre výskum spoločenských vzťahov Medzinárodnej komisie pre výskum ľudovej kultúry v Karpatoch a na Balkáne boli podľa mojich vtedajších pozorovaní zväčša vnímané ako intelektuálne osviežujúce v kontexte deskriptívnych prác reprezentujúcich národopisný mainstream 70. a 80. rokov. Originálne prístupy Josefa Kanderta k terénnemu bádaniu, jeho vedecká optika a interpretácia etnografického materiálu mali svojich priaznivcov, fakticky však v tej dobe nenachádzali nasledovníkov. Situácia sa zmenila až v 90. rokoch, kedy začal pedagogicky pôsobiť na UK a vychovávať vlastných žiakov. Zhrnutím jeho dlhodobého bádateľského záujmu o problematiku spoločenských vzťahov,

v rámci ktorého realizoval terénne výskumy vo vidieckych sídlach na strednom Slovensku, je publikácia *Každodenní život vesničanů středního Slovenska v šedesátých až osmdesátých letech 20. století*. Kandertova práca je zaujímavým príspevkom k poznaniu spôsobu života a správania radových obyvateľov Slovenska počas obdobia tzv. reálneho socializmu, ktorý autor spoznával v malých vidieckych lokálnych spoločenstvách. Avšak je zároveň aj príspevkom k dejinám odboru. Publikácia naznačuje, že etnografické výskumy „dedinského ľudu“ bolo možné realizovať aj inak, než to robil – a autor v úvode pripomína, že do určitej miery stále robí – československý národopisný mainstream. Spoločne si teda zalistujme v Kandertovej knižke, aby sme sa dozvedeli, ako vlastne žili stredoslovenskí dedinčania v tomto tak nedávnom, a zároveň už vzdialenom období.

V úvode Josef Kandert uvádza, že jeho kniha je pokusom o zobrazenie časti komplexnej spoločnosti tak, ako existovala v rokoch československého socializmu 1967 až 1988. Je súčasne aj pokusom o zachytenie procesu poznávania spoločenskej reality jedným výskumníkom, ktorého dôležitou súčasťou je kolektívna hra, ktorej sa zúčastňuje spolu s celou skupinou spoluhráčov, ktorí sa podieľajú na tomto procese poznávania. Nemyslí tým iba svojich kolegov, kritikov jeho textov, ale predovšetkým obyvateľov všetkých dedín, v ktorých svoje výskumy realizoval. Táto výpoveď zrozumiteľne hovorí o jeho vnímaní celého procesu etnografického bádania a o spôsobe, akým autor na nasledujúcich cca 250 stranách textu reflektuje svoj výskumný pobyt v modelových vidieckych lokalitách. Celý úvod je vlastne jeho osobnou výpoveďou o tom, ako a prečo realizoval terénny výskum vo vybraných rurálnych sídlach na strednom Slovensku. Zároveň je autorovým uvažovaním o terénnej práci, o pozícii výskumníka. Vyjadruje svoj postoj k používanej metodológii, konfrontuje prístupy z výskumov v mimoeu-

rópskom prostredí so situáciou v Európe. Nevyhýba sa ani konfrontácii s prístupmi rozšírenými v stredoeurópskom národopise. Zoznamuje čitateľa s problémami výskumníka, s ktorými sa musel – tak ako každý bádateľ – vyrovnávať počas viac ako dvadsaťročnej výskumnej práce. Podobne sa venuje metódam práce v teréne. V úvode zároveň charakterizuje oblasť, v ktorej začal na prelome januára a februára 1967 robiť terénne výskumy. Zameriava sa hlavne na „vzorové“ dediny, v ktorých realizoval dlhodobé opakované výskumy: Sihlu, Sebechleby a Látky.

Kandert rozdelil publikáciu do 16 kapitol, ktoré začlenil do troch častí: *Vesničané a okolní svět*, *Vesničané mezi sebou* a *Vesničané v okolním světě*. Každá z kapitol rieši dosť odlišným spôsobom určitý komplex problémov a bádateľských otázok. Kapitoly sa odlišujú zvoleným prístupom, rozdiely majú často aj kvalitatívny rozmer. Každú z nich otvára autorov konkrétny zážitok z terénu alebo konkrétna etnografická situácia, prípadne citát informátora, ojedinele aj citát od niektorej odbornej autority. Vstupná kratšia pasáž takto ilustratívnym spôsobom navodzuje problematiku, ktorú autor rieši v nasledujúcom texte kapitoly. Cieľom šesťnástich kapitol je komplexne uchopiť život obyvateľov skúmaných lokalít; samozrejme okruhy problémov a bádateľské priority si stanovil sám autor. To potom môže vyvolať aj pochybnosti o miere komplexnosti – niekomu môžu v prezentovanom pohľade na každodennú kultúru „reálne socialistického Stredoslováka“ chýbať mnohé aspekty alebo rozmery tejto kultúry. Kandertov pohľad, resp. výber sledovanej problematiky aj interpretácia pôsobia často subjektívne a redukcionisticky. Toto je ale autorským právom aj originálnym autorským prínosom recenzovanej knihy: výsledok je veľmi príťažlivý nielen čitateľsky, ale aj z odborného spoločenskovedného pohľadu. Pre mňa je to tiež spojené s veľmi akútnou otázkou, do akej miery

môže individuálne pracujúci bádateľ sám vôbec pokryť takúto komplexnosť. Myslím, že každý, kto sa aspoň raz ocitol na dlhšiu dobu v pozícii terénneho bádateľa rozumie, o čom je reč. Publikácia ale práve preto podsúva sociálnym vedcom – nielen antropológom – pracujúcim metódami kvalitatívneho sociálneho výskumu tému na metodologickú diskusiu, akým spôsobom, akými metódami uchopiť každodennosť konkrétneho jednotlivca, sociálnej skupiny aj lokálneho spoločenstva v podmienkach komplexnej spoločnosti a na základe akej metodológie a teoretických koncepcií ju interpretovať. Kandertov prínos k tejto diskusii je bezpochyby iba jednou z možností: je však potrebné dodať, že takýmto spôsobom to pred ním na území bývalého Československa nikto neurobil.

Šesťnásť kapitol predstavuje skutočne široký problémový záber. Cieľom tejto recenzie preto ani nemôže byť podrobné oboznámenie čitateľa s problematikou riešenou v každej kapitole, alebo kritické diskutovanie jej relevantnosti, prínosov alebo aj prípadných nedostatkov. Toto bude musieť urobiť zvedavý čitateľ sám. Sústredím sa skôr na niektoré časti publikácie, jednotlivé pasáže či momenty, ktoré ma zvlášť zaujali. Či už pre ich závažnosť alebo inovatívnosť z odborného hľadiska, alebo pre zaujímavosť a príťažlivosť z pohľadu čitateľského.

Prvú kapitolu, ktorá je vstupom do celej publikácie, možno aj označiť ako inštruktáž, ako sa má etnograf správať v teréne, čo ho tam môže čakať a čo ho neminie, ako treba identifikovať zdroje informácií, ako ho ako „cudzincina“ reflektuje pospolitost, v ktorej sa ocitol s cieľom skúmať ju, až po kategorizačné stereotypy o príslušníkoch cudzích národov rozšírené v skúmaných lokalitách. Aj keď je s týmito problémami konfrontovaný každý etnograf pracujúci v teréne, v našich zemepisných šírkach je Kandert zatiaľ ojedinelým prípadom bádateľa, ktorý publikuje tieto pre

etnografický výskum zásadné skutočnosti. To je dôležitým prínosom prvej kapitoly i celej publikácie. Na druhej strane platí vyššie uvedené upozornenie na niektoré Kandertove subjektívne zovšeobecnenia a interpretácie. Tiež som robil dlhodobý terénny výskum na strednom Slovensku, aj keď v jeho severnejšej časti, a pochopteľne aj v iných oblastiach krajiny. A nemôžem povedať, že by časť Kandertovej „praktickej inštrukcie“, resp. jeho konkrétna skúsenosť zo Sihly, ktorá je jadrom prvej kapitoly, mala vyslovene zovšeobecňujúcu platnosť. Súvisí to aj s Kandertovým výberom modelových lokalít, čo je vlastne problémom zovšeobecňujúcich momentov celej recenzovanej publikácie. Obe horské dediny svojim charakterom vždy predstavovali výnimku aj v rámci južnejších oblastí stredného Slovenska, počas reálneho socializmu sa táto výnimočnosť posilnila veľmi neskorou kolektivizáciou. Autor sa výberom oboch lokalít teda zamerl na javy výrazne v kontexte doby socioekonomickej a sociokultúrnej jedinečnosti. Zvyšuje to príťažlivosť etnografického materiálu a jeho interpretácie, ale znižuje mieru zovšeobecniteľnosti. Trochu iným prípadom sú Sebechleby, čo bola bohatá, počas normalizácie aj vzorová družstevná obec. Tu je trochu „problematickým“ región Hontu, ktorý predstavoval ešte v 70. rokoch značne kultúrne konzervatívnu oblasť. To je opäť prínosné pre určité bádateľské zámery, ale môže to pôsobiť problém pri úsilí o veľkú mieru zovšeobecňovania. Avšak prvá kapitola Kandertovej práce je dôležitým študijným textom pre začínajúceho etnografa, resp. pre každého, koho zaujíma, ako taký pobyt v teréne a získavanie informácií a dát metódami etnografického výskumu vlastne vyzerá a čo môže obsahovať.

V druhej kapitole autor venuje pozornosť identite príslušníkov etnografických skupín, v tretej identite obyvateľov susedných dedín. I. časť uzatvára kapitola o tom, ako si jeho informátori predstavovali život v mestách a ich obyvateľov. Ako aj o tom,

ako sa správajú k mešťanom, ktorí prišli do ich dediny.

II. časť prináša pestrú mozaiku etnografických poznatkov o charaktere lokálnych vidieckych komunít: od rôznych primárnych aj viac formalizovaných skupín a miestnych informačných sietí, cez Cigánov žijúcich v stredoslovenských dedinách, rôzne formy príbuzenstva a vzťahov medzi príbuznými, rodinu a domácnosť, predstavy o práci, o disponovaní príjmami členov rodiny, až po analytický pohľad na socializačný proces v skúmaných vidieckych sídlach.

III. časť sa sústreďuje na kultúrnu stránku života v skúmaných dedinách, autor analyzuje fenomén, ktorý nazýva duchovný svet dedinčanov, venuje pozornosť aj dedinským tradíciám, t.j. aj tomu, ako dedinčania narábajú s minulosťou. Za veľmi prínosnú považujem časť, ktorá sa venuje moci a jej rozdeleniu, t.j. dedinským klikám. Autor analyzuje charakter mocenského systému a úlohu príbuzenských vzťahov vo formovaní dedinských klík a ich štruktúry, fenoménu mocného muža a úlohe kmotrovstva pri udržiavaní mocenských pozícií. Analyzuje pozíciu členov KSS v dedinskej societe aj v rámci jednotlivých mocenských klík a dospieva až k poznaniu dvoch autonómnych politických systémov. Ale aj v časti o duchovnom svete vidiečanov dospieva k jeho chápaniu ako autonómneho systému, v ktorom sa prelínajú racionálne a iracionálne predstavy a kde vernosť ideológii KSS je iba súčasťou kamuflážneho správania pri styku s „cudzincami“, kam patria aj reprezentanti štátu. Nasleduje problematika kultúrnej zmeny v skúmaných dedinách, kde sa autor sústredil predovšetkým na to, ako vlastní dedinčania definujú a hodnotia zmeny. Túto časť uzatvára pasáž o klasifikačných schémach používaných obyvateľmi skúmaných lokalít.

Recenzovaná publikácia, teda okrem toho, že je napísaná ľahkým perom a dobre sa číta, má mnohé prínosné stránky. Hod-